

הרב ישראל מרדכי פלס

מכון שלמה אומן

ישיבת שעלבים

1234567

ההיה יותר ממקור אחד לדפוס הראשון של השו"ע עם הגהות הרמ"א?

ראשית אקדים, כי מאמר זה ממשיך – לאחר שעשו כן כמה מאמרים בכרכי "זכור לאברהם" הקודמים – להאיר מזוית נוספת את השאלות המתעוררות ברצותנו להגיע לנוסח השו"ע והגהות הרמ"א כפי שיצאו מתחת ידי מחבריהם.

השאלה שבכותרת אינה מתיחסת לחלק או"ח, שנדפס כידוע בחיי הרמ"א ובעירו [קראקא ש"ל], ומסתבר – מטופס שהכין הרמ"א עצמו לדפוס. השאלה היא ביחס לדפוס הראשון של שלשת החלקים האחרים – קראקא של"ח-ש"מ, ובה במידה גם לדפוס השני של או"ח, קראקא ש"מ, שנאמר בו במפורש כי לא הודפס מהדפוס הראשון, ומסתבר שמקורו זהה למקורות החלקים האחרים. נחשוב לזכור: כל מהדורות שו"ע או"ח עם הגהות הרמ"א מאז ועד היום הודפסו על יסוד המהדורה השנייה, ולא הראשונה! היסוד לספק הנ"ל הוא, שבחלק חו"מ באותה מהדורה הודפסו משום מה כמה סעיפים פעמיים, וישנם כמה שינויים בין שתי ההדפסות.

כפי שניתן לראות בצילום, מודפס בדף ז סימן יז עד אמצע סעיף י. הדף הבא אינו ממשיך משם, אלא מתחיל באמצע סעיף ו. לכאורה אפשר לתלות זאת בטעות של הסדר ("הוצעו"), שנדמה היה לו שכאן הפסיק, אך הסבר זה אינו מספק לחלוטין. ראשית, כבר "שומר הדף" שבסוף דף ז מצביע על בעיה מסויימת בהדפסה, שכן המלה "היאך" המופיעה בו אינה ההמשך הישיר של מה שמודפס בסוף העמוד, אלא מלה זו מופיעה באותו סעיף כשתי שורות מאוחר יותר. שנית, כאשר מסדרים אותו טקסט פעמיים, מצפים אנו לזוהות רבה בין שתי ההדפסות. במקרה זה מצויים ששה הבדלים בכארבעה סעיפים (כולם בדברי המחבר)!

ננסה להשוות את ההבדלים הללו למצוי בדפוס ויניציאה הראשונים, שבהם נדפס השו"ע בפני עצמו (שכ"ה; שכ"ז-גריפו; שכ"ז-קבאלי):

(1) בסעיף ז מצוטט הפסוק "זאת בני החי". כך בכל הדפוסים הראשונים, וכך בדף השני במהדורת ש"מ. רק בדף הראשון במהדורה זו תוקן כמו בפסוק "זאת אומרת בני החי".

(2) שם, הציון להמשך הפסוק בכל הדפוסים הוא "וכו", ושוב, רק בנוסח הראשון במהדורת ש"מ נמצא במקום זאת "וגו".

(3) בראש סעיף ח, במקום המלים "שדן דין", הנמצאות בכל הדפוסים, נדפס בנוסח השני של מהדורת ש"מ "שדן".

(4) באותו סעיף נמצא בכל הדפוסים "לא יעשה הדיין מליץ", ואילו בנוסח הראשון של מהדורת ש"מ נאמר "לא ישהה דיין מליץ"!

חלכות דיינים

ז ח

לכתמלה לעולם בעמידה :
 ב תלמוד חכם ועם :
 הארץ שכלו לדין מושבים את החכם ואומרים לעם
 הארץ שכ ואלס לא ישכ אין
 מקשידין בכך :
 ג בכר נהגו כל בתי
 דיני ושראל לאחר
 התלמוד שמושיבין בעלי דינים וגם העדים כדי להסיר
 המחלוקת שאין בכו כח להעמיד משפטי הדת על תלם :
 ד אלס (העובדים רבים) והנתבע אומר אני מן שיטתו
 אזהכי וקרוכי אנלי כשאיני טוען עמכם כדי שלא
 יסתתמו טענותי כי אתם הרבים הדין עזו והטענות
 יבררו להם אחד מהם לטעון כשכיל כולם או יטעון כל
 אחד לעצמו זה אחר זה וגם הכתבע לא יקח אזהכי
 אכלו :

ס ואמר לדין למועץ
 דבריו בעל דין האחר
 שלא כביי בעל דין חברו :
 כנס ודקא שורש הדין סיכום דין
 גדר כלל אלס שמש טענה
 אומר החכמה כשאל ואמר כך כתיבה חכמי
 לדין לפניו עומד לכות דין דבר ולא יכתיב שום חכם שכן
 לאמר מבעלי הדין הדך אלס בן או שיכתוב לו דעתו בלא פה
 כל וכן אלס שמש דברי סיכום שאל מתוך דבריו ילמדו לשק
 שום שאל כך יטען כשני בדרך אחר וינשרך לבחור להדין
 ואיכא ולתא למש :

וכן הכעל דין מוזהר על כך ותלמוד שיש לו דין לפני
 רבו לא יקדים לכל קודם בעל דינו שלא יהא נראה
 כמקדים כדי למד טענותיו שלא כפי מכירו ואלס יש
 לו עת קבוע לכל ללמד לפניו וכל העתה היא מותר :
 ו לא יהיה הדין שומע מפי המתרגמן ואלס היה מוכן
 כלשונם ואומץ טענותיהם אבל אינו יודע כלשונם
 כל כך שידע להשיב להם ולהודיע בבק הדין מותר
 להעמיד מתרגמן : על סייג סייג ג' אלס טוען בכתב אלס
 אלס דנו לטעון אלס אלס אלס אלס אלס אלס אלס אלס
 צריך הדין לטעון דבריו בעל דינים ולשאל אזהכי
 שאלה ויאמר המלך ואת אחרת כני המי וגו' ואמר
 הדין כלכו ואחר כך מותבו :

ח דין שכן וכלו נוקט לומר שהוא טועה לא
 יחוייך דבריו להביא ראיות להעמידם שהוא כוש
 לחזור אל לכל הדברים וחזור להוציא הדין לאמתו : לא
 ושהה דין מליץ לדבריו של בעל דין אלס ואמר מה שאל
 לו וישמע ולא ילמד לאחד מבעלי הדין כלל אבינו הכיאל
 אחד מבעלי הדין עד אחד לא יא' לו אין מתייבין מהון
 על פי עד אחד אלס ואמר לטעון הרי זה העיד עליך עד
 שישען ויאמר עד אחד אינו נאמן עליו וכן כל כיונא
 כוש :

ט ראש הדין וכות לאחד מה וכעל דין מכא לאמר
 ואינו יודע למד הדברים או שאלהו מנטע
 להגיל עצמו כעצ אמתותה החימה והכעם כסתלקה
 מחנו או כסתעב חכמי השכלות הדין זה מותר להיזהר
 ולהכיבו תחלת הדבר משום שיש ביד לאלס וצריך
 להתייבס בדבר זה הרב כדי שלא יהיה בעורכי הדינים
 אין לדין לרמס בדין על דל שלא יאמר עבי הוא
 זה וכעל דינו יתיר ויתר להדין אזהכי הדין

חלכות דיינים

כנס

כל כך שידע להשיב להם
 ולהודיעם בבק הדין מותר
 להעמיד מתרגמן :
 ו צרי' הדין לטעון דבריו
 הכעלי דינים ולטעון
 אותם שאלה ויאמר המלך ואת כני המי וכו' ומצדק הדין
 כלכו ואחר כך מותבו :

ח דין שכן וכלו נוקט לומר שהוא טועה לא יחוייך
 דבריו להביא ראיות להעמידם שהוא כוש לחזור אל
 לכל הדברים וחזור להוציא הדין לאמתו : לא יעשה הדין
 מליץ לדבריו של בעל דין אלס ואמר מה שאל לו וישמע ולא
 ילמד לאחד מבעלי הדין כלל אבינו הכיאל אחד מבעלי הדין
 עד אחד לא יאמר לו אין מתייבין מהון על פי עד אחד
 אלס ואמר לטעון הרי זה העיד עליך עד שישען ויאמר
 עד אחד אינו נאמן עליו וכן כל כיונא כוש :

ט ראש הדין וכות לאחד מה וכעל דין מכא לאמר
 ואינו יודע למד הדברים או שאלהו מנטע
 להגיל עצמו כעצ אמתותה החימה והכעם כסתלקה
 מחנו או כסתעב חכמי השכלות הדין זה מותר להיזהר
 ולהכיבו תחלת הדבר משום שיש ביד לאלס וצריך
 להתייבס בדבר זה הרב כדי שלא יהיה בעורכי הדינים
 אין לדין לרמס בדין על דל שלא יאמר עבי הוא זה
 זה וכעל דינו יתיר ויתר להדין אזהכי הדין

וכן הכעל דין מוזהר על כך ותלמוד שיש לו דין לפני
 רבו לא יקדים לכל קודם בעל דינו שלא יהא נראה
 כמקדים כדי למד טענותיו שלא כפי מכירו ואלס יש
 לו עת קבוע לכל ללמד לפניו וכל העתה היא מותר :
 ו לא יהיה הדין שומע מפי המתרגמן ואלס היה מוכן
 כלשונם ואומץ טענותיהם אבל אינו יודע כלשונם
 כל כך שידע להשיב להם ולהודיע בבק הדין מותר
 להעמיד מתרגמן : על סייג סייג ג' אלס טוען בכתב אלס
 אלס דנו לטעון אלס אלס אלס אלס אלס אלס אלס אלס
 צריך הדין לטעון דבריו בעל דינים ולשאל אזהכי
 שאלה ויאמר המלך ואת אחרת כני המי וגו' ואמר
 הדין כלכו ואחר כך מותבו :

ח דין שכן וכלו נוקט לומר שהוא טועה לא
 יחוייך דבריו להביא ראיות להעמידם שהוא כוש
 לחזור אל לכל הדברים וחזור להוציא הדין לאמתו : לא
 ושהה דין מליץ לדבריו של בעל דין אלס ואמר מה שאל
 לו וישמע ולא ילמד לאחד מבעלי הדין כלל אבינו הכיאל
 אחד מבעלי הדין עד אחד לא יא' לו אין מתייבין מהון
 על פי עד אחד אלס ואמר לטעון הרי זה העיד עליך עד
 שישען ויאמר עד אחד אינו נאמן עליו וכן כל כיונא
 כוש :

ט ראש הדין וכות לאחד מה וכעל דין מכא לאמר
 ואינו יודע למד הדברים או שאלהו מנטע
 להגיל עצמו כעצ אמתותה החימה והכעם כסתלקה
 מחנו או כסתעב חכמי השכלות הדין זה מותר להיזהר
 ולהכיבו תחלת הדבר משום שיש ביד לאלס וצריך
 להתייבס בדבר זה הרב כדי שלא יהיה בעורכי הדינים
 אין לדין לרמס בדין על דל שלא יאמר עבי הוא
 זה וכעל דינו יתיר ויתר להדין אזהכי הדין

יח ביצד נושאין ונותנין בדבר ושתולבין
 אחר הרוכבו ו' סעיפים :

א הכיאל אחד מהבעלי דינים עדים לדבריו מכינים
 הצדים ומקבלים עדותם בראיו כחו שיתבאר בסיומן
 כ' ולאחר שיקבלו עדותם יוציאו כל אלס להון וישאלו
 ויתנו בדבר : (יש אומרים דטוב להחליט בדין אלס ויבטחו

(5) בסעיף ט נחלקו הנוסחאות – במהד' שכ"ה, שכ"ז (קבאלי) ובנוסח הראשון של ש"מ נאמר "או שראהו", ואילו במהדורת גריפו (שכ"ז) ובנוסח השני של ש"מ נמצא "או שראהו".

(6) בהמשך סעיף ט נמצאת בכל המהדורות מלה מקוצרת "בטענ' אמת", ורק בנוסח השני של מהדורת ש"מ הושלמה המלה "בטענות אמת".

אם מנתחים את השינויים, הרי מסתבר ששינוי מס' 3 הוא שכחת המדפים, שדילג על המלה "דין". בשינוי מס' 6, ברור מהמשך הסעיף שצ"ל "בטענת", ביחיד, וההשלמה היא כנראה יוזמה של המדפיס, שהיתה לו שורה מרווחת. גם אם הוא עצמו הדפיס את הנוסח הראשון של ש"מ – לא השלים גם שם כך כיון שהשורה שם צפופה.

ארבעת השינויים האחרים מצביעים לדעתי על כיוון משותף: הנוסח השני במהדורת ש"מ נאמן לנוסח דפוסי המחבר, ובעיקר למהד' גריפו (שכ"ז), ולעומתו, הנוסח הראשון מתקן בכוונה את הנראה לו טעון תיקון. במס' 1 התיקון מוצדק; במס' 2 כוונת המתקן היא שהשלמת פסוק מסיימים ב"וגו" ולא ב"וכו"; במס' 4 היה כנראה הנוסח שלפני המתקן "לא יעשהה דין" (כלומר, ה ידיעה של "הדין" נדבקה למלה הקודמת), ואז הוא "תיקן" את "יעשהה" ל"ישהה"; במס' 5, אפשר שכך היה הנוסח המקורי, כבדפוסי המחבר הראשונים, אך אפשר שהמתקן תיקן בצדק מ"ראהו" בלשון רבים ל"ראהו" ביחיד, כהמשך לראש הסעיף "ראה הדין".

על פי טיבם של השינויים יש מקום לסברה, כי הנוסח הראשון של הקטע הכפול בסימן יז – ומסתבר שכך כל הגליון, מתחילת חו"מ ועד כאן – הודפס מכת"י של תלמידי הרמ"א שהעתיקו גם את נוסח המחבר בכתב יד, ומכאן השיבושים מחד גיסא והתיקונים מאידך גיסא. הנוסח השני של אותם סעיפים הודפס כנראה משו"ע מודפס – כנראה מהד' גריפו – שסביבו נכתבו ביד הגהות הרמ"א. אין בזה הסבר מדוע הגיעו למצב של הדפסת אותם סעיפים שוב – אך זו המציאות לפנינו.

קטע זה, בחו"מ סי' יז, שיצא מן הכלל להיות מודפס פעמיים – לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא:

הואיל והגהות רבינו הרמ"א על שלושת חלקי השו"ע האחרונים לא הובאו על ידו לדפוס ולא עברו אחר כך את בקורתו – אין אנו יודעים עד כמה חלו בהם ידי המעתיקים, הן בשיבושיהם והן בתיקוניהם. חשוב ביותר בכל ספק או בעיה להשוות את הגהות השו"ע לדברי רבינו ב"דרכי משה", ועל פי שנים עדים יקום דבר.